

Doc. dr. sc. Slavko Čandrlić*

PROTUEPIDEMIJSKE MJERE U SLAVONIJI TIJEKOM 18. I 19. STOLJEĆA

UDK: 614

614.4(497.54)“17/18“

616.9(497.54)“17/18“

DOI: 10.31141/zrpf.2024.61.151.61

Prethodno znanstveno priopćenje

Primljeno: 26. 10. 2023.

U radu se prikazuju različite vrste epidemija zaraznih bolesti, a posebno kuge koja je u više navrata prodrła na područje Habsburške Monarhije. Kako bi se zaštitila bečka prijestolnica i drugi dijelovi Carevine, od osobite je važnosti bila Slavonija kao pogranična regija koja je bila ključna u obrani od zaraznih bolesti što su dolazile iz Osmanskog Carstva. Zbog toga se u radu osobita pozornost posvećuje gradskim sanitarnim vijećima i novoosnovanim austrijskim i ugarskim zdravstvenim vijećima. U nastavku teksta objašnjavaju se važnost i uloga (stalnog) sanitarnog kordona te karantenskih jedinica, odnosno kontumaca *i raštela*. Naposljetku se navode odluke proizašle iz arhivskoga fonda Poglavarstvo Slobodnog i kraljevskog grada Osijeka iz kojih se saznaje kako je Ugarsko namjesničko vijeće zajedno s gradskim vlastima u Slavoniji reguliralo zarazne bolesti.

Ključne riječi: *propisi, epidemije, javno zdravlje, Slavonija, 18. i 19. stoljeće*

1. UVOD

Česte pojave epidemija¹ u Habsburškoj Monarhiji uvelike su posljedica blizine s Osmanskim Carstvom odakle je u većem dijelu 18. stoljeća prijetila opasnost od širenja zaraznih bolesti. Jedna od najsmrtonosnijih zaraznih bolesti toga vremena bila je kuga, koja je 1700. prodrła u Temišvar i Beograd, da bi se 1708.

* Doc. dr. sc. Slavko Čandrlić, docent, Katedra za interdisciplinarna područja, Fakultet za dentalnu medicinu i zdravstvo Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku; slavko.candrljic@fdmz.hr. ORCID: 0000-0002-9464-2009.

¹ Pod pojmom „epidemije zaraznih bolesti“, prema članku 2. Zakona o zaštiti pučanstva od zaraznih bolesti, Narodne novine, br. 79/07., 113/08., 43/09., 130/17., 114/18., 47/20., 134/20., 143/21., smatra se „porast oboljenja od zarazne bolesti neuobičajen po broju slučajeva, vremenu, mjestu i zahvaćenom pučanstvu te neuobičajeno povećanje broja oboljenja s komplikacijama ili smrtnim ishodom, kao i pojava dvaju ili više međusobno povezanih oboljenja od zarazne bolesti, koja se nikada ili više godina nije pojavljivala na jednom području te pojava većeg broja oboljenja čiji je uzročnik nepoznat, a prati ih febrilno stanje, dok se zaraženim područjem, sukladno ovome Zakonu, smatra područje na kojem postoji jedan izvor ili više izvora zaraze i na kojem postoje uvjeti za nastanak i širenje zaraze.“

poširila i na područje Ugarske.² Ista bolest pojavila se 1737. u Slavoniji i stigla u predgrađe Osijeka.³ Zbog takve epidemiološke situacije, kako bi zaustavila širenje zaraznih bolesti, centralna državna vlast u većim je gradovima započela s osnivanjem sanitarnih vijeća, dok je na državnoj razini pokrenuto osnivanje Dvorskog zdravstvenog vijeća. Iz patenta Karla VI. od 25. veljače 1712. proizlazi da je prije toga osnovano zdravstveno vijeće (deputacija) za Ugarsko Kraljevstvo te da se naredilo osnivanje novog vijeća za koje se pretpostavlja da je vrijedilo za područje austrijskog dijela Habsburške Monarhije. Zbog izbijanja epidemije te iste godine, državna vlast započela je s uvođenjem sanitarnih kordona. Oni su trebali odvojiti zaražena područja od onih koja nisu bila zahvaćena epidemijom. Tako je reskriptom Karla VI. od 22. listopada 1728. podignut stalni sanitarni kordon na granici s Osmanskim Carstvom.⁴

Karla je na habsburškom prijestolju naslijedila Marija Terezija, čiju su vladavinu obilježile brojne političke napetosti onih koji su s jedne strane osporavali njezino pravo na habsburško prijestolje i drugih koji su je podržavali, a napose hrvatskih staleža koji su na Saboru 1712. priznali ženskoj lozi kuće Habsburg „kraljevsko pravo ženskog roda“. Takav rasplet događaja doveo je do razdora između političkih neistomišljenika, zbog čega je izbio rat za austrijsko nasljeđe. Ipak, zahvaljujući podršci ugarskih i hrvatskih staleža, Marija Terezija je 1741. okrunjena na ugarskom saboru. Njezinim dolaskom na vlast te oslobođanjem velikog dijela hrvatskih zemalja od osmanske vlasti, krajem 17. i početkom 18. stoljeća nastala je potreba te su stvoreni preduvjeti za provođenje reforme u državnoj upravi i u drugim područjima, uključujući i zdravstveni sustav.⁵ S obzirom na to da je pravna regulativa zdravstvenog sustava uglavnom bila svedena na gradske propise koji su regulirali kako i na koji način postupati u slučajevima pojave zaraznih bolesti, nije postojao jedan opći zdravstveni propis koji bi vrijedio za cijelu Habsburšku Monarhiju. Zbog toga je carica i kraljica Marija Terezija promptno reagirala i 1770. donijela Opći zdravstveni pravilnik – *Generale normativum in re sanitatis*.⁶ Prije svega, zakonom se u velikoj mjeri uredio protuepidemijski sustav. Naime, čak dvije trećine navedenog propisa posvećene su reguliranju institucije sanitarnog kordona

² Skenderović, R., *Epidemije kuge u Banskoj Hrvatskoj i Slavoniji krajem 17. i početkom 18. stoljeća kao povod za početak organiziranja javnozdravstvenoga sustava*, Povijesni prilozi, vol. 40, br. 60, 2021., str. 82-83.

³ Skenderović, R., *Kuga u Požezi i Požeškoj kotlini 1739. godine*, Scrinia Slavonica, vol. 3, br. 1, 2003., str. 163.

⁴ Skenderović, R., *Zdravstvene reforme Marije Terezije u slavonskom Provincijalu i Generale normativum sanitatis iz 1770.*, Scrinia Slavonica, vol. 5, br. 1, 2005., str. 126-129. Usp. Jovin, S., *Istorija medicine i zdravstvene kulture na tlu današnje Vojvodine 1718-1849*, Matica srpska, Novi Sad 1998., str. 42.

⁵ Vedriš, T., *Apostolska kraljica... Dalmacije, Hrvatske i Slavonije Povodom 300. obljetnice rođenja Marije Terezije (1717.-1780.)*, Obnovljeni život, vol. 72, br. 2, 2017., str. 147-149.

⁶ Skenderović, R., *op. cit.* u bilj. 4, str. 139. Sabor se nije protivio donošenju Općeg zdravstvenog pravilnika, nego je prihvaćen kao – *via facti ad notam*. Pravilnik (zakon) sastojao se od dva dijela. Jedan dio odnosio se na sanitet u zemlji, a drugi na sanitet na granici. V. Thaller, L., *Povijest medicine u Hrvatskoj i Slavoniji od godine 1770. do 1850.*, Dionička štamparija, Karlovac 1927., str. 32-33.

i načina njegova funkcioniranja.⁷ Pritom su osobito važne bile karantene koje su podignute uzduž granice s Osmanskim Carstvom. U organizacijskom obliku, karantene su osnivane kao kontumaci – *Contumazen*, i rašteli – *Rastellen*.⁸

U civilnom dijelu Slavonije, odnosno Provincijalu, briga o protuepidemijskom sustavu bila je u ingerenciji Ugarskog namjesničkog vijeća kao vrhovnog tijela i gradskih vlasti, a napose osječkog gradskog magistrata i fizikata.⁹ Na taj su način austrijske vlasti razdvojile jurisdikciju nad protuepidemijskim sustavom između Vojne krajine koja je bila osobito važna za funkcioniranje sanitarnog kordona i civilnog dijela Slavonije. Naime, Slavonski je generalat kao dio Vojne krajine prvo bio podređen Dvorskome ratnom vijeću u Grazu, a od 1743. istoimenom vijeću u Beču,¹⁰ dok je slavonski Provincijal većinu 18. i prve polovine 19. stoljeća bio pod ingerencijom Ugarskog namjesničkog vijeća.¹¹ Za Slavoniju je osobito važan bio grad Osijek u kojem se nalazila zdravstvena (sanitarna) komisija.¹² Nakon što je

⁷ Usp. Skenderović, R., *Sanitarni kordon na Savi i začeci javnog zdravstva u Slavoniji*, u: Rijeka Sava u povijesti, ur. Branko Ostajmer, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod 2015., str. 319, te Moačanin, F., *Vojna krajina do kantonskog uređenja*, u: Vojna krajina, Povijesni pregled – Historiografija – Rasprave, ur. Dragutin Pavličević, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1984., str. 46. Zakonodavac je i prije donošenja Općeg zdravstvenog pravilnika iz 1770. osobitu pozornost posvećivao reguliranju protuepidemijskog sustava na način da je sustav zdravstvene zaštite od zaraznih bolesti regulirao kroz manje poznate pravne akte, poput Pravilnika o kontumacima – *Contumaz und respective Reinigungsordnung* od 10. svibnja 1738., kojima se uredilo postupanje s robom, pismima i putnicima u karantenama. V. Mlinarić, D. i Lazanin, S., *Zarazne bolesti, prostorna mobilnost i prevencija u ranome novom vijeku: povijesna iskustva Dalmacije i Slavonije*, Povijesni prilozi, vol. 40, br. 61, 2021., str. 30, kao i Patent o kontumacima iz 1766. koji je sadržavao sankcije za prekršitelje karantenskih propisa. V. Horbec, I., *Zdravlje naroda – bogatstvo države. Prosvijećeni apsolutizam i počeci sustava javnoga zdravstva u Hrvatskoj*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2015., str. 117.

⁸ Skenderović, R., *op. cit.* u bilj. 3, str. 163. U Hrvatskoj je podignut niz kontumaca. Osnivani su u Kostajnici, Staroj Gradišci, Slavonskom Brodu i Zemunu te se ovaj potonji smatrao osobito važnim, jer se tamo odvijao najveći promet prema Osmanskom Carstvu. V. Gardaš, M. i Čandrić, S., *Zakonodavna regulativa javnoga zdravstva u Hrvatskoj u drugoj polovini 19. veka*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, vol. 54, br. 2, 2020., str. 808.

⁹ Čandrić, S., *Pravna regulativa javnog zdravstva u Slavoniji u 18. i 19. stoljeću*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Osijek, Osijek 2022., str. 150-153 (dalje u tekstu: PRJZUS).

¹⁰ Usp. Ostojčić, N., *Uspostava i funkcija sanitarnoga kordona*, Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, vol. 0, br. 16, 2022., str. 14, te Reiner, E., *Dvorsko ratno vijeće i Ministarstvo rata kao središnji upravni organi Vojne krajine*, Arhivski vjesnik, br. 34-35, 1992., str. 150.

¹¹ U razdoblju od 1767. do zaključno 1779. godine, umjesto Ugarskog namjesničkog vijeća djelovalo je Hrvatsko kraljevsko vijeće kao prva Zemaljska vlada koja je izravno bila podređena vladaru. V. Beuc, I., *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Arhiv Hrvatske, Zagreb 1985., str. 182-183. Treba napomenuti da je Hrvatsko kraljevsko vijeće osnovalo Zdravstveni savjet čime se uvelike doprinijelo kvaliteti zdravstvene zaštite, odnosno zaštitu javnog zdravlja pučanstva koje je bilo ugroženo brojnim epidemijama. Dok je prethodno bio običaj prema kojem su u slučajevima pojave epidemija osnivana privremena tijela, koja su bila ukinuta nakon što je epidemija prestala, Zdravstveni savjet bilo tijelo koje je na javno zdravlje konstantno pazilo. Dakle, i onda kada epidemije nisu bile prisutne. U okviru svoje ingerencije, Zdravstveni je savjet brinuo o zdravstvenim radnicima i ustanovama i nadzirao ih. V. Piasek, G., *Zdravstvo Varaždina do konca 19. stoljeća*, Zavod za znanstveni rad Varaždin, br. 6-7, 1994., str. 245.

¹² Dugački, V. i Regan, K., *Povijest zdravstvene skrbi i razvoja zdravstvenih ustanova na hrvatskom prostoru*, Studia lexicographica, vol. 13, br. 25, 2019., str. 46.

1809. Osijek dobio status slobodnog i kraljevskog grada,¹³ gradska je uprava dobila određenu autonomiju te je kroz svoja samoupravna tijela u velikoj mjeri mogla samostalno organizirati i upravljati protuepidemijskim sustavom na području svoje ingerencije.¹⁴

2. EPIDEMIJE KUGE U EUROPI

Epidemija kuge u 14. stoljeću¹⁵ i ratovi u Europi prouzročili su velik broj smrtnih slučajeva te su posljedično tome negativno utjecali na demografsku sliku europskog stanovništva. Takvi događaji utjecali su i na slabljenje ekonomije i povećavanje stope siromaštva, zbog čega se velik broj europskog stanovništva iseljavao u razvijenije europske gradove. To je dovelo do novog problema, jer su ti gradovi zbog velike gustoće naseljenosti postajala prljavija mjesta, što je izazvalo pojavu različitih zaraznih bolesti.¹⁶ Jedan od takvih gradova jest Beč koji je 1679. pogodila velika epidemija kuge za koju se pretpostavlja da je usmrtila između deset i dvadeset i tri posto od ukupnog broja stanovnika. Epidemija se 1680. pojavila u Njemačkoj, a sljedeće, 1681., zahvatila je Prag.¹⁷ Na područje Austrijske Carevine takve epidemije uglavnom su dolazile iz Osmanskog Carstva, što je Slavoniju kao pograničnu regiju stavljalalo u vrlo nepovoljnu situaciju.¹⁸

3. EPIDEMIOLOŠKA SITUACIJA U SLAVONIJI

Slavonija je nakon Velikog bečkog rata postala izrazito raseljena regija u kojoj je s obzirom na prostorne kapacitete živio mali broj stanovnika. To područje, kao i ostale oslobođene pokrajine, Habsburška je Monarhija htjela urediti sukladno svojoj tradiciji, običajima i pravnoj regulativi. Prvi iskorak učinjen je 1702. godine kada se uspostavlja Slavonska vojna granica koja je trebala vojno osiguravati područje Monarhije na graničnim prijelazima s Osmanskim Carstvom, dok je ostatak

¹³ Čandrlić, S.; Holik, D. i Včev, I., *Pravna regulativa ljekarništva u Slavoniji u prvoj polovini 19. stoljeća*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, vol. 60, br. 1, 2023., str. 178.

¹⁴ Brunčić, D., *Slobodni i kraljevski grad Osijek u svijetlu suvremenih europskih standarda lokalne samouprave*, Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, br. 26, 2010., str. 46-48.

¹⁵ Premda je brojni autori nazivaju epidemijom, u konkretnom je slučaju prema medicinskoj terminologiji ispravnije reći „pandemija“, jer se radilo o kugi koja je 1347. iz središnje Azije brodovima stigla na Siciliju da bi se potom proširila po Europi i usmrtila oko dvadeset i pet milijuna ljudi, što predstavlja trećinu europskog stanovništva. V. Jerković, L., *Velike pandemije u povijesti čovječanstva*, Liječnički vjesnik, vol. 144, br. 5, 2022., str. 16.

¹⁶ Mlinarić, D. i Lazanin, S., *op. cit.* u bilj. 7, str. 14. Osim kuge, stanovništvo su pogadale i druge zarazne bolesti poput tifusa, dizenterije, malarije, velikih boginja, lepre, tuberkuloze, sifilisa i kolere. V. Gardaš, M.; Čandrlić, S. i Repić, M., *Ovlasti i mjere županijskih i gradskih vlasti u javnom zdravstvu u Slavoniji u 19. stoljeću*, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol. 41, br. 2, 2020., str. 532.

¹⁷ Skenderović, R., *op. cit.* u bilj. 2, str. 78-79.

¹⁸ *Ibid.*, str. 79.

Slavonije bio organiziran kao Provincijal, odnosno civilna regija.¹⁹ Česti odlasci vojnika u civilni dio Slavonije doveli su do širenja zaraznih bolesti i to prije svega na osječkom području.²⁰ Takvi događaji utjecali su na centralnu državnu vlast da se na graničnim prijelazima osim vojnog uvede i zdravstveni nadzor koji će pratiti i štiti Habsburšku Monarhiju od zaraznih bolesti iz Osmanskog Carstva. Do toga je došlo sredinom 18. stoljeća kada granični čardaci, uz vojnu, dobivaju i zdravstvenu ulogu.²¹

Sve strukture vlasti međusobno su komunicirale i jedna drugoj dostavljale podatke o pojavama bolesti, a pri tome je osobito značajna bila kordonska posada. Kako bi se pravovremeno došlo do takvih informacija, austrijske su vlasti u turska područja upućivale uhode – *sanitatis exploratores*.²² Tako se, primjerice, iz obavijesti Ugarskog namjesničkog vijeća od 15. travnja 1837., pod brojem 11994/13710, saznalo o pojavi „istočne zaraze“ od koje se u Sarajevu u tjedan dana razboljelo osamdeset i šest osoba.²³

Uspostavljanjem Slavonske vojne granice, koja je osim vojne imala i zdravstvenu ulogu, u velikoj se mjeri zaštitilo javno zdravlje stanovnika civilnog dijela Slavonije. U prilog navedenome spomenut će se Izvješće Glavne slavonske vojne uprave iz 1818. koja je po saznanju o pojavi kuge u Makedoniji, Konstantinopolu i Bosni obavijestila nadležna tijela da poduzmu sve mjere predostrožnosti i zaustave njezino širenje.²⁴ Te iste godine Slavonska vojna uprava izvijestila je o pojavi kuge u Moldaviji.²⁵ Osim epidemija kuge, na osječkom su području bile prisutne i druge zarazne bolesti. Tako iz odluke Ugarskog namjesničkog vijeća od 12. lipnja 1832., izdane pod brojem 14818, saznaje se o pojavi tifusa u Slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku.²⁶

¹⁹ Skenderović, R., *Ekološko-geografska determiniranost koloniziranja Slavonije u 18. stoljeću*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, vol. 51, br. 1, 2019., str. 183.

²⁰ Kuga je u Osijeku zabilježena: 1716. – 1720., 1728., 1736. – 1741., 1744., 1746., 1752., 1762., 1773., 1779. – 1782. te 1796. – 1797. V. Atalić, B., *Spomenik Presvetoga Trojstva u gradu Osijeku*, Acta medico-historica Adriatica, vol. 15, br. 1, 2017., str. 87.

²¹ Kljajić, J., *Vojnokrajški čardaci u Slavonsko-srijemskom Posavlju u 18. i 19. stoljeću*, Povijesni prilozi, vol. 21, br. 22, 2002., str. 137.

²² Skenderović, R., *op. cit.* u bilj. 3, str. 161.

²³ Hrvatska (dalje: HR) – Državni arhiv u Osijeku (dalje: DAOS) – fond 6 – Poglavarstvo Slobodnog i kraljevskog grada Osijeka (dalje: PSKGO). 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1837, knjiga 41, predmet 1244; PRJZUS, str. 154-155.

²⁴ HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1818, knjiga 22, predmet 1853; PRJZUS, str. 148.

²⁵ HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1818, knjiga 22, predmet 1854; PRJZUS, str. 148. Usp. HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1827, knjiga 31, predmet 926; PRJZUS, str. 150.

²⁶ HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1832, knjiga 36, predmet 1647, PRJZUS, str. 153-154.

4. PROTUEPIDEMIJSKI SUSTAV U SLAVONJI

Česta pojava epidemija u Austrijskoj Carevini utjecala je na veće gradove da uz podršku centralne državne vlasti osnivaju sanitarna vijeća čiji se glavni zadatak odnosio na suzbijanje zaraznih bolesti. Problem je bio što su ta tijela protuepidemijskim sustavom uglavnom upravljala po svom osobnom nahođenju te su bila nadležna samo za područje pojedinog grada. Jednostavnije rečeno, nije postojalo vrhovno tijelo koje bi u operativnom smislu nadziralo i savjetovalo samoga kralja u pitanjima javnozdravstvenih kriza, a napose onih koje su izazvane epidemijama zaraznih bolesti. Ipak, potaknut velikom epidemijom s početka 18. stoljeća, bečki je Dvor naposljetku odlučio na državnoj razini osnovati zdravstveno vijeće koje je postalo glavna okosnica u provođenju zdravstvene politike. Novoosnovano Zdravstveno vijeće ubrzo je preimenovano u Dvorsko zdravstveno vijeće – *Hoff Commission in Sanitäts Sachen*, za koje se pretpostavlja da je bilo nadležno za austrijski dio Monarhije, dok je za ugarski dio osnovano ugarsko Zdravstveno vijeće, odnosno deputacija – *Sanitatis Deputatio*.²⁷

Sljedeći korak u izgradnji protuepidemijskog sustava ostvaren je uvođenjem gradskih sanitarnih komisija čija je primarna svrha bila suzbijanje epidemija. Za vojni dio i provincijal osobito značajna bila je sanitarna komisija sa sjedištem u Osijeku kao glavnom slavonskom središtu u kojem se odvijao velik promet ljudi, stoke i robe. Komisije su imale ključnu ulogu u zaštiti od zaraznih bolesti, jer su odmah po saznanju o širenju epidemije bile dužne promptno obavijestiti druge komisije kako bi se na vrijeme uspostavio sanitarni kordon. Pritom se uglavnom radilo o privremenim kordonima što je zbog čestih epidemija s istoka dovelo do niza problema u njihovu funkcioniranju. Bolje rečeno, Monarhiji je trebao stabilan protuepidemijski sustav koji će biti trajnije naravi. U konačnici, do toga je došlo te je reskriptom Karla VI. od 22. listopada 1728. uspostavljen stalni sanitarni kordon prema Osmanskom Carstvu.²⁸

4.1. Karantenske jedinice

Glavna zadaća sanitarnog kordona odnosila se na nadziranje granice putem organizirane mreže stražarnica – *Czardaquen*. Također se pazilo da se promet putnika, robe i stoke odvija u zato određenim graničnim prijelazima. U tome su ključnu ulogu imali kontumaci – *Contumazen* i rašteli – *Rastellen*. Prvi su bili velike karantene u kojima se pregledavalo putnike, robu i poštu, dok su rašteli bili manji oblici karantenskih jedinica koji u pravilu nisu bili namijenjeni za prijelaz putnika već isključivo robe, novca i poštanskih pošiljaka.²⁹

²⁷ Skenderović, R., *op. cit.* u bilj. 4, str. 126-127.

²⁸ *Ibid.*, str. 128.

²⁹ Usp. Buczynski, A., *Kuga, kontumaci i karantena: epidemiološke mjere u Vojnoj krajini u 18. i 19. stoljeću*, Narodna umjetnost, vol. 58, br. 1, 2021., str. 196-198; Gardaš, M. i Čandrlić, S., *op. cit.* u bilj. 8, str. 808. i Ćosić, V.; Fatović Ferenčić, S. i Miškić, B., *O primaljama u Brodu na Savi u XIX. stoljeću*, Acta medico-historica Adriatica, vol. 13, br. 2, 2015., str. 306.

Zbog prometne povezanosti prema Osmanskom Carstvu jedan od najvažnijih kontumaca bio je u Zemunu. Osim njega, na području Hrvatske osnivani su kontumaci u Kostajnici, Slavonskom Brodu i Staroj Gradišci.³⁰

U karantenama nisu morale boraviti osobe koje su dolazile iz područja nezahvaćenih epidemijom. Ipak, stvari koje su te osobe nosile morale su se očistiti prije prelaska u Habsburšku Monarhiju. Oni putnici koji su na teritorij Carevine dolazili iz područja obuhvaćenih zarazom, trebali su imati zdravstvenu putovnicu; u protivnom, bili su dužni provesti sedam, a ponekad i više dana u karanteni.³¹ Tako se u izvješću Glavne vojne slavonske uprave iz 1812. navodi kako se, usprkos tome što se kuga iz Carigrada prestala širiti u Bosni i Srbiji, za te putnike odredila karantena u trajanju od deset dana.³² Vrijeme provedeno u karanteni ovisilo je o trenutnoj javnozdravstvenoj situaciji. Tako iz Izvješća tijekom 1819. saznaje se da je, zbog loše epidemiološke situacije u Vlaškoj i Moldaviji, određena karantena za civile, odnosno putnike koji dolaze iz Moldavije u trajanju od desetak dana, dok je za trgovce određena karantena u trajanju od dvadeset i jedan dan. Zanimljivo je spomenuti da su trgovci i ostali putnici koji su dolazili iz Vlaške u karantenama morali provesti jednak vremenski period.³³ Prema tome, vrijeme boravka u karantenama bilo je promjenjivo i određivalo se ovisno o svakoj pojedinoj situaciji. Premda je u pravilu gotovo uvijek za trgovce bila određena karantena u duljem vremenskom trajanju nego za ostale putnike.³⁴ Razlog tome je što su trgovci zbog čestih putovanja bili označeni kao glavni prenositelji zaraznih bolesti. Tako se iz Izvješća Slavonske vojne uprave iz 1820. saznaje da je zbog pojave kuge u turskoj Albaniji za trgovce određena karantena u trajanju od četrdeset i dva dana, dok su ostali putnici u njima morali boraviti svega dvadeset dana.³⁵

Uvođenjem stalnog sanitarnog kordona, osnivanjem javnozdravstvenih tijela i komisija te karantenskih jedinica postignuto je više ciljeva. Uspostavljanjem nadzora na graničnim prijelazima utjecalo se na suzbijanje zaraznih bolesti, dok se izolacijom bolesnika u karantenama³⁶ i njihovim odvajanjem od ostalog pučanstva u

³⁰ Gardaš, M.; Čandrić, S., *op. cit.* u bilj. 8, str. 808. Usp. Gavrilović, S., *Srem od kraja XVII. do sredine XVIII. veka*, Novi Sad, Srbija, 1974., str. 246.

³¹ HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.1. Zapisnici zajedničkih upravno-gospodarskih sjednica I, 1812., knjiga 9, predmet 750/664; Političko-gospodarski zapisnici Slobodnog i kraljevskog grada Osijeka od 3. siječnja do uključivo 31. prosinca 1812. godine, preveo i priredio Stjepan Sršan, Državni arhiv Osijek, Osijek, 2012., str. 100. (dalje: Zapisnici 1812.), PRJZUS, str. 147.

³² HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.1. Zapisnici zajedničkih upravno-gospodarskih sjednica I, 1812., knjiga 9, predmet 653/633; Zapisnici 1812, str. 95; PRJZUS, str. 147.

³³ HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1819, knjiga 23, predmet 675; PRJZUS, str. 149.

³⁴ HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1818, knjiga 22, predmet 2074; PRJZUS, str. 150.

³⁵ HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1820, knjiga 24, predmet 1508; PRJZUS, str. 149.

³⁶ Osim određivanja karantena, cijepljenje je također bilo jedna od važnijih javnozdravstvenih mjera kojom se stanovništvo pokušalo zaštititi od zaraznih bolesti i to prije svega od velikih boginja. V. Čandrić, S., *Pravna regulacija cijepljenja u Slavoniji u prvoj polovici 19. stoljeća*, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol. 44, br. 2, 2023., str. 401.

velikoj mjeri onemogućilo daljnje širenje bolesti. Tako organiziran protuepidemijski sustav doprinio je kvaliteti zdravstvene zaštite u Slavoniji zbog čega su mnogi životi spašeni.

4.2. Pravno reguliranje zaraznih bolesti

Kuga je bila izrazito infektivna bolest, zbog čega su vlasti usporedno s reguliranjem karantena bile primorane uspostaviti nadzor kako bi se kuga što prije otkrila. Izbijanjem kuge u Vojvodini 1830. Banatska vojna uprava angažirala je brigade da nadziru javnozdravstvenu situaciju u Srbiji, dok je Ugarsko namjesničko vijeće 13. travnja 1830. gradskom magistratu Sl. i kr. Grada Osijeka izdalo naredbu, zavedenu pod brojem 9902/9916, da i njihove službe i tijela (zdravstvena deputacija) nadziru pojavu kuge.³⁷ Iz obavijesti Ugarskog namjesničkog vijeća od 25. travnja 1837., izdane pod brojem 11994/13710, saznaje se o pojavi „istočne zaraze“, vjerojatno epidemiji kuge zbog koje se u Sarajevu zarazilo osamdeset i šest osoba. Zahvaljujući izvidima Banatske vojne uprave u Srbiji i Vlaškoj, osječki je magistrat dobio važnu obavijest o širenju te epidemije. Konkretno, bolest se ponovno pojavila u Bugarskoj, dok se na balkanskim planinama, Semišu, Vardaru te Serešu i Baszardschiku ona nije dalje širila.³⁸ Navedeni podatak potkrepljuje još jedan arhivski izvor, odnosno obavijest, koja je upućena Sl. i kr. Gradu Osijeku pod brojem 1950. od 17. siječnja 1837., u kojoj se navodi da se u tome periodu kuga počela širiti u Bugarskoj i Makedoniji, zbog čega je srpski poglavar Miloš Obrenović odredio karantenu za sve došljake u trajanju od deset dana.³⁹

Slavoniju su napadale i druge bolesti, poput bolesti šarlaha. Prema odluci Ugarskog namjesničkog vijeća od 18. svibnja 1818., izdane pod brojem 14490, ti bolesnici bili su upućeni na zdravstveni pregled u Vojnu krajinu, Provincijal ili neki drugi dio Ugarske, nakon čega su dobili potvrdu o obavljenom zdravstvenom pregledu. Pacijenti su morali ostajati u izolaciji i nisu smjeli odlaziti u druge dijelove zemlje. Uspostavljanje medicinske dijagnoze bilo je u ingerenciji gradskog fizika, dok su gradski senatori i kapetan bili dužni hapsiti i potom vraćati one bolesnike koji su bježali iz karantena.⁴⁰

Kolera je također bila prisutna, što se jasno vidi iz izvještaja kraljevskog savjetnika i kraljevskog komitata od Verocze, grofa Ivana Salopeka, u kojem je obavijestio magistrat Sl. i kr. grada Osijeka o pojavi te bolesti tijekom 1831. u utvrdi Dalj te

³⁷ HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1830, knjiga 34, predmet 1153; PRJZUS, str. 150.

³⁸ HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1837, knjiga 41, predmet 1244; PRJZUS, str. 154-155.

³⁹ HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1837, knjiga 41, predmet 588, PRJZUS, str. 154.

⁴⁰ HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1818, knjiga 22, predmet 900; PRJZUS, str. 148-149.

na posjedu Borovo na Dunavu.⁴¹ U izvješću suca Josipa Pozsonyja od 19. srpnja te iste godine proizlaze mjere da se radi odvracanja bolesti kolere zabranjuje prelazak preko Drave na osječku obalu te da se može prijeći samo preko mosta. Navedeno je regulirano naredbom Ugarskog namjesničkog vijeća od 5. srpnja 1831. kojom se, osim zabrane prelaska, gradskim komesarima dalo ovlaštenje da upotrijebe oružje kako bi onemogućili ilegalne prijelaze. Ulaz u grad također se strogo kontrolirao na način da su stranci mogli ući samo s potvrdom o svom zdravstvenom stanju. Oni koji su imali status građana, a koji su postupali protivno prethodno navedenom pravilu sankcionirani su kaznom zatvora od petnaest dana, dok su ostale osobe bile kažnjene s dvadeset i pet udaraca štapom.⁴²

5. ZAKLJUČAK

Pojava kuge u Europi tijekom 14. stoljeća, a napose velika epidemija kuge koja je 1679. pogodila Beč, dovele su do velike stope smrtnosti u Austrijskoj Carevini i u drugim dijelovima Europe. Na područje Habsburške Monarhije one su uglavnom dolazile iz Osmanskog Carstva, a Slavonija je kao pogranična regija među prvima bila na udaru od zaraznih bolesti. Upravo zbog toga, Austrijske su vlasti, kako bi zaštitile bečku prijestolnicu i druge dijelove Monarhije, odlučile izgraditi trajni protuepidemijski sustav na granici s Osmanskim Carstvom.

Osnivanje zdravstvenog vijeća na državnoj razini predstavljalo je prekretnicu u organizaciji protuepidemijskog sustava jer je time uspostavljena hijerarhija između tijela zdravstvene zaštite. Za austrijski dio Monarhije ustanovljena je nadležnost Dvorskog zdravstvenog vijeća, dok je ugarski dio dobio svoje vlastito zdravstveno vijeće (deputaciju).

Osim toga, jednako važno bilo je uspostavljanje stalnog sanitarnog kordona, reskriptom Karla VI. od 22. listopada 1728., prema Osmanskom Carstvu, jer se time uspostavio nadzor nad graničnim prijelazima. Naime, osim vojnog, na graničnim se prijelazima uspostavio zdravstveni nadzor koji je bio u ingerenciji čardaka raspoređenih uzduž granice. Pri tome su važnu ulogu imale karantene, koje su osnivane kao kontumaci i rašteli. U kontumacima pregledavalo se sve, uključujući putnike, dok su rašteli prvotno bili namijenjeni za pregledavanje novca, poštanskih pošiljaka, ali ne i putnika. Najvažniji kontumaci podignuti su u Zemunu, Kostajnici, Slavonskom Brodu i Staroj Gradišci. Iz arhivskog fonda Poglavarstva Slobodnog i kraljevskog grada Osijeka saznaje se da je trajanje karantene ovisilo

⁴¹ HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1831, knjiga 35, predmet 2078; PRJZUS, str. 151.

⁴² HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1831, knjiga 35, predmet 1703; PRJZUS, str. 151-153. Usp. Strmota, A. i Modričić, E., *Austrijski službenik u zagrljaju zakona, instrukcija, naputaka i dekreta*, Vjesnik dalmatinskih arhiva, vol. 2, br. 1, 2021., str. 425. Tako se, primjerice, iz obavijesti Ugarskog namjesničkog vijeća od 12. lipnja 1832., pod brojem 14818, saznaje da je gradski magistrat Sl. i kr. grada Osijeka upozoren o pojavi tifusa. HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1832, knjiga 36, predmet 1647; PRJZUS, str. 153-154.

o epidemiološkoj situaciji. U pravilu je gotovo uvijek za trgovce bila određena karantena u duljem vremenskom trajanju nego za ostale putnike, zbog toga što su trgovci zbog čestih putovanja opravdano bili označeni kao potencijalni visokorizični prenositelji zaraznih bolesti. Ovisno o vrsti bolesti, ponekad su bolesnici bili upućeni na zdravstveni pregled u Vojnu krajinu, Provincijal ili u neki drugi dio Ugarske.

Naposljetku, može se razaznati važnost Ugarskog namjesničkog vijeća kao vrhovnog tijela koje je u kraljevo ime, usprkos uspostavljenom zdravstvenom aparatu, vrlo često izravno upravljalo javnozdravstvenim krizama, a napose kada su one bile izazvane epidemijama zaraznih bolesti. Brojne odluke Ugarskog namjesničkog vijeća u ovome radu kojima se vlastima Slobodnog i kraljevskog grada Osijeka naređivalo provođenje određenih javnozdravstvenih mjera idu u prilog ovoj tvrdnji.

Suzbijanje zaraznih bolesti na graničnim prijelazima, provođenje karantene za oboljele te uvođenje regulativa kojima se određivalo njihovo trajanje i uvjeti pod kojima su te osobe mogle napustiti karantenske objekte, doprinijelo se kvaliteti zdravstvene zaštite čije temelje i danas pronalazimo u protuepidemijskom sustavu Republike Hrvatske. Međutim, potrebna su daljnja istraživanja na ovu temu kako bi se dobio uvid u kolikoj je mjeri protuepidemijski sustav u Slavoniji tijekom 18. i 19. stoljeća zaštitio javno zdravlje stanovnika Slavonije.

LITERATURA

Knjige i članci

1. Atalić, B., *Spomenik Presvetoga Trojstva u gradu Osijeku*, Acta medico-historica Adriatica, vol. 15, br. 1, 2017., str. 87.
2. Beuc, I., *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Arhiv Hrvatske, Zagreb 1985., str. 182-183.
3. Brunčić, D., *Slobodni i kraljevski grad Osijek u svijetlu suvremenih europskih standarda lokalne samouprave*, Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, br. 26, 2010., str. 46-48.
4. Buczynski, A., *Kuga, kontumaci i karantena: epidemiološke mjere u Vojnoj krajini u 18. i 19. stoljeću*, Narodna umjetnost, vol. 58, br. 1, 2021., str. 196-198.
5. Čandrlić, S.; Holik, D. i Včev, I., *Pravna regulativa ljekarništva u Slavoniji u prvoj polovini 19. stoljeća*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, vol. 60, br. 1, 2023., str. 178.
6. Čandrlić, S., *Pravna regulacija cijepljenja u Slavoniji u prvoj polovici 19. stoljeća*, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol. 44, br. 2, 2023., str. 401.
7. Čandrlić, S., *Pravna regulativa javnog zdravstva u Slavoniji u 18. i 19. stoljeću*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Osijek, Osijek, 2022., str. 150-153.
8. Ćosić, V.; Fatović Ferenčić, S. i Miškić, B., *O primaljama u Brodu na Savi u XIX. stoljeću*, Acta medico-historica Adriatica, vol. 13, br. 2, 2015., str. 306.

9. Mlinarić, D. i Lazanin, S., *Zarazne bolesti, prostorna mobilnost i prevencija u ranome novom vijeku: povijesna iskustva Dalmacije i Slavonije*, Povijesni prilozi, vol. 40, br. 61, 2021., str. 14-30.
10. Dugački, V. i Regan, K., *Povijest zdravstvene skrbi i razvoja zdravstvenih ustanova na hrvatskom prostoru*, Studia lexicographica, vol. 13, br. 25, 2019., str. 46.
11. Gardaš, M. i Čandrić, S., *Zakonodavna regulativa javnog zdravstva u Hrvatskoj u drugoj polovini 19. veka*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, vol. 54, br. 2, 2020., str. 808.
12. Gardaš, M.; Čandrić, S. i Repić, M., *Ovlasti i mjere županijskih i gradskih vlasti u javnom zdravstvu u Slavoniji u 19. stoljeću*, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol. 41, br. 2, 2020., str. 532.
13. Gavrilović, S., *Srem od kraja XVII. do sredine XVIII. veka*, Novi Sad, Srbija, 1974., str. 246.
14. Horbec, I., *Zdravlje naroda – bogatstvo države. Prosvijećeni apsolutizam i počeci sustava javnoga zdravstva u Hrvatskoj*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2015., str. 117.
15. Jerković, L., *Velike pandemije u povijesti čovječanstva*, Liječnički vjesnik, vol. 144, br. 5, 2022., str. 16.
16. Jovin, S., *Istorija medicine i zdravstvene kulture na tlu današnje Vojvodine 1718-1849*, Matica srpska, Novi Sad 1998., str. 42.
17. Kljajić, J., *Vojnokrajiški čardaci u Slavonsko-srijemskom Posavlju u 18. i 19. stoljeću*, Povijesni prilozi, vol. 21, br. 22, 2002., str. 137.
18. Ostojčić, N., *Uspostava i funkcija sanitarnoga kordona*, Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, vol. 0, br. 16, 2022., str. 14.
19. Piasek, G., *Zdravstvo Varaždina do konca 19. stoljeća*, Zavod za znanstveni rad Varaždin, br. 6-7, 1994., str. 245.
20. Političko-gospodarski zapisnici Slobodnog i kraljevskog grada Osijeka od 3. siječnja do uključivo 31. prosinca 1812. godine, preveo i priredio Stjepan Sršan, Državni arhiv Osijek, Osijek, 2012., str. 95-100.
21. Reiner, E., *Dvorsko ratno vijeće i Ministarstvo rata kao središnji upravni organi Vojne krajine*, Arhivski vjesnik, br. 34-35, 1992., str. 150.
22. Skenderović, R., *Ekološko-geografska determiniranost koloniziranja Slavonije u 18. stoljeću*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, vol. 51, br. 1, 2019., str. 183.
23. Skenderović, R., *Epidemije kuge u Banskoj Hrvatskoj i Slavoniji krajem 17. i početkom 18. stoljeća kao povod za početak organiziranja javnozdravstvenoga sustava*, Povijesni prilozi, vol. 40, br. 60, 2021., str. 78-83.
24. Skenderović, R., *Kuga u Požezi i Požeškoj kotlini 1739. godine*, Scrinia Slavonica, vol. 3, br. 1, 2003., str. 161-163.
25. Skenderović, R., *Sanitarni kordon na Savi i začetci javnog zdravstva u Slavoniji*, u: Rijeka Sava u povijesti, ur. Branko Ostajmer, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod 2015., str. 319,

te Moačanin, F., *Vojna krajina do kantonskog uređenja*, u: *Vojna krajina, Povijesni pregled – Historiografija – Rasprave*, ur. Dragutin Pavličević, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1984., str. 46.

26. Skenderović, R., *Zdravstvene reforme Marije Terezije u slavonskom Provincijalu i Generale normativum sanitatis iz 1770.*, *Scrinia Slavonica*, vol. 5, br. 1, 2005., str. 126-139.
27. Strmota, A. i Modrić, E., *Austrijski službenik u zagrljaju zakona, instrukcija, naputaka i dekreta*, *Vjesnik dalmatinskih arhiva*, vol. 2, br. 1, 2021., str. 425.
28. Thaller, L., *Povijest medicine u Hrvatskoj i Slavoniji od godine 1770. do 1850.*, *Dionička štamparija, Karlovac 1927.*, str. 32-33.
29. Vedriš, T., *Apostolska kraljica... Dalmacije, Hrvatske i Slavonije Povodom 300. obljetnice rođenja Marije Terezije (1717.–1780.)*, *Obnovljeni život*, vol. 72, br. 2, 2017., str. 147-149.

Arhivsko gradivo

1. HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1837, knjiga 41, predmet 1244.
2. HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1818, knjiga 22, predmet 1853.
3. HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1818, knjiga 22, predmet 1854.
4. HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1827, knjiga 31, predmet 926.
5. HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1832, knjiga 36, predmet 1647.
6. HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1819, knjiga 23, predmet 675.
7. HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1818, knjiga 22, predmet 2074.
8. HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1820, knjiga 24, predmet 1508.
9. HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1830, knjiga 34, predmet 1153.
10. HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1837, knjiga 41, predmet 1244.
11. HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1837, knjiga 41, predmet 588.
12. HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1818, knjiga 22, predmet 900.
13. HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1831, knjiga 35, predmet 2078.

14. HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1831, knjiga 35, predmet 1703.
15. HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.2. Zapisnici upravnih sjednica, 1832, knjiga 36, predmet 1647.
16. HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.1. Zapisnici zajedničkih upravno – gospodarskih sjednica I, 1812, knjiga 9, predmet 750/664.
17. HR – DAOS – 6. PSKGO. 1.1.1.1. Zapisnici zajedničkih upravno – gospodarskih sjednica I, 1812, knjiga 9, predmet 653/633.

ANTI – EPIDEMIC MEASURES IN SLAVONIA DURING 18TH AND 19TH CENTURIES

This article presents different types of epidemics caused by an infectious disease, in particular the plague, which hit the Habsburg Monarchy several times. To protect the capital Vienna, Slavonia, as a border region, was an extremely important area for the defence against infectious diseases from the Ottoman Empire. For this reason, a separate section in this article is devoted to the sanitary councils in the cities and the newly founded Austrian and Hungarian health councils. Further, the role of the (permanent) sanitary cordons and quarantine units is explained. Finally, decisions from the archives of the Free and Royal City of Osijek are mentioned, which contain a lot of information about the crucial role of the Royal Hungarian Protectorate and its cooperation with the municipal authorities in regulating infectious diseases in Slavonia.

Key words: *regulations, epidemics, public health, Slavonia, 18th and 19th century.*